

TÜRKİYE’DE PROTESTAN EĞİTİM DİZGESİ “AMERİKAN KOLEJLERİ 1839–1922”*

Baykal BİÇER¹

Özet

Bu araştırma Türkiye’de kurulan Amerikan kolejlerinin dini eğitim yoluyla uygulamaya çalıştığı kültürel yayılmayı incelenmeyi amaçlamaktadır. Bu incelemenin kapsamını 1839–1922 yılları arasında faaliyet göstermiş olan sekiz Amerikan koleji ve bu kolejlerde yürütülen dini eğitim oluşturmaktadır. Betimsel yönetime dayalı olarak gerçekleştirilen bu araştırmada, veri toplanma aracı olarak yazılı belgelerden yararlanma, diğer bir deyişle doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında toplanan verilerin büyük bir kısmı American Board of Commissioner for Foreign Mission Arşivine ait çok sayıda mikrofilmden elde edilmiştir. Ayrıca İstanbul Rıza Paşa Yokuşu’nda bulunan ve Türkiye’de açılmış olan Robert Kolej haricindeki diğer kolejleri kurmuş ve bu kolejlerin hamiliğini üstlenmiş olan Amerikan Board Heyeti Arşivleri, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar ile Amerikan okullarını kuran ya da bu okullarda faaliyet göstermiş olan kişilerin yayınlanmış araştırmaları ve anılarından da yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda Amerikan kolejlerinin temel amacı olan Protestanlaştırma faaliyetlerinin, okulların öğretim programlarında yer alan Hıristiyanlık öğretimiyle ilgili din dersleri ve örtük programlar çerçevesinde yürütülen dini uygulamalarla yoğun bir şekilde işe koşulduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de faaliyet göstermiş olan Amerikan kolejlerinin en önemli niteliklerinden olan Hıristiyanlık eğitiminin tüm kolejlerde yoğun bir şekilde verilerek, bu yolla kültürel yapının dönüştürülmeye çalışıldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Amerikan kolejleri, dini eğitim, kültürel yayılma

PROTESTANT EDUCATIONAL SYSTEM IN TURKEY "THE AMERICAN COLLEGE 1839-1922"

Abstract

This research aims to investigate cultural dissemination that the American Collages established in Turkey tried to apply through religion education. The content of this investigation was consist of eight American Collages that had been operating between the years 1839-1922 and the religious instruction conducted in these colleges. Developed on the base of descriptive methodology, written documents were used as data collection tool, in another words, document analysis method was used for this research. The large part of the data of this research was collected from the numerous microfilms provided by the American Board of Commissioner for Foreign Mission Archive. Apart from Robert College which is located on İstanbul Rıza Paşa Yokuşu in Turkey the founder and patron of the other colleges American Board Commission Archives, domestic and foreign sources on the subject, and research and memoires of the founders of the American Colleges and people who were active in these schools were also utilized. Research results showed that dissemination of Protestant values as the main goal of American Colleges was put to work intensely through the religion courses about Christianity Education that were in the curriculum and the religious applications that were in the frame of the hidden curriculum. In this context, as one of the most important characteristics of American colleges that were operated in Turkey an intense Christianity education was given at these colleges and by this way the cultural structure was tried to be converted.

Keywords: American Colleges, religion education, cultural dissemination

* I. Uluslararası Afro - Avrasya Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri Olarak sunulan bu metin, yazarın 2010 yılında Prof.Dr. İbrahim ARSLANOĞLU yönetiminde hazırlanmış olduğu “Amerikan Kolejleri ve Bu Kolejlerin Türk Toplum Yapısına Soyo-Kültürel Etkileri” adlı doktora tezinin bir bölümünden faydalanarak hazırlanmıştır.

¹ Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi/ Kütahya

Giriş

İnsanın varlık sahnesine çıkışından itibaren hiçbir grup ya da toplum dinsiz olmamıştır. Sosyal bir varlık olan insan, inanma ihtiyacını en temel gereksinimleri arasında görmüştür. Çünkü din kurumunun temel amaçları içinde, inananları arasında birincil ilişkiler geliştirmek ve inanlarına içsel bir huzur sağlamak vardır. Büyük önder Atatürk de bu konuda: “Dinsiz kimse olamaz. Bu genelleme içinde şu din ve ya bu din demek değildir. Tabiatıyla biz, içine girdiğimiz dinin en çok isabetli ve çok olgun olduğuna inanıyoruz ve imanımızda vardır.” demektedir (Borak, 1997: 63).

Gökalp’e (1982: 43, 59) göre de, din bireylere şahsiyet vermenin yanında toplumların da şahsiyet kaynağıdır. Din, eğitim ve terbiye açısından da faydalı unsurların başında gelmektedir. Ayrıca dini ritüeller bireyi bencillikten uzaklaştırarak sosyalleşmesine yardım eder. Atatürk de, din eğitimine önem vermiş ve okullarda okutulmasının gerekliliğini şu sözleriyle vurgulamıştır; “Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmiye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 94). Çünkü din kurumu diğer toplumsal kurumlarla birlikte toplum mozaığının çimentosunu oluştur ve bir takım idealler etrafında ortak bir bilinç oluşmasını sağlar. Öyle ki Osmanlı Devleti’nde etnik temele dayalı bir ulus anlayışından ziyade egemen olan dini temele dayalı bir millet anlayışı farklı kültürleri yüzyıllarca bir arada barındırmıştır.

Bu anlayıştan hareketle misyonerler de, Hıristiyan olmayan toplumları kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmek için dini yapıyı değiştirme çalışmalarlarıyla işe başlamışlardır. Bu bağlamda misyonerlerin en temel amaçlarından biri de yeni bir ülkede kiliseyi kurarak kilise hiyerarşisini yerleştirmektir. Ancak bir ülkede kilisenin kurulmuş olması Hıristiyanlığın yerleşmesi için yeterli değildir. Dolayısıyla Hıristiyanlığın orada benimsenebilmesi için misyonun kültürü de kapsaması gerekmektedir. Hıristiyanlık o ülkenin kültür ve gelenekleriyle bütünleşmeli, bunu gerçekleştirebilecek yerli Hıristiyan aydınlar ve onların kaleme aldıkları eserler ortaya çıkarılmalı ve böylece, Hıristiyanlık o ülkede yabancı bir olgu olarak görülmemelidir (Danielou, 1997: 10).

Misyonerlerin bir eylem aracı olan Yabancı okullar, özellikle de Amerikan kolejleri Tanzimat dönemi ile belirgin bir şekilde başlayan, Islahat ve Meşrutiyet hareketleriyle daha da derinleşen Batı düşünce sisteminin yerleşmesinde önemli roller oynamış (Biçer, 2010: 5), Katolik etkisinin hafif olduğu 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında filizlenmesini yaparak Yakın Doğu’daki

okullara kendi kültürel damgasını vurmuştur (Davison, 1987/ 1962: 1032, 1033). 1831 yılında W. Goodell tarafından ilk kalıcı misyonun İstanbul'da kurulmasının ardından Amerikalı misyonerler Türkiye'de yoğun bir okullaşma faaliyetine girmiş (Dodge, 1972: 16; Şişman, 2006: 31, 32), 1913 yılına gelindiğinde ise toplam 450 Amerikan okulunda 25922 öğrenci eğitim alır hale gelmiştir (Greene, 1916: 108).

Yeni bir kültür dünyası var etmenin en önemli aracı ise eğitimidir. ABCFM (American Board of Commissioner for Foreign Mission)'nin sekreterliğini yapmış olan Barton (1913: 6), eğitim alanında yürütülen faaliyetlere "Eğitimsel Misyon" adını vermekte ve onu, misyonerlerin faaliyet gösterdikleri ülkelerde eğitim çalışmalarıyla yeni bir anlayış çizgisi ve dini inançlarda yeni ahlaki standartlar getirmek olarak açıklamaktadır. Ona göre, Eğitimsel Misyonun temel amacı, dünya toplumu için daha yüksek idealler doğrultusunda bir fetih hareketidir ve Eğitimsel Misyonun temel fonksiyonu Hristiyan eğitimi vermektir.

ABCFM'nin dış ilişkiler sekreteri N. G. Clark 1888 yılında Londra'da toplanan Protestan Misyonları Yüzüncü Yıl Konferansı'nda sunduğu bildiri; bunca yıllık misyonerlik deneyimlerinden almış oldukları en önemli dersin, İncil'in öğretilmesi ve bu yolla daha zeki, kişilikli ve etkili Protestanların yetiştirilmesi için ilkökul düzeyinde; papaz, vaiz, öğretmen ve diğer yerli çalışanları yetiştirmek için ise orta düzeyde eğitime gereksinim olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Amerikan çıkarlarının bel kemiğini oluşturan yükseköğretim dizgesi de Amerikalı misyonerlerin önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 118, 138).

Bu araştırma ile Türkiye'de Amerikan kolejleri yoluyla uygulanmaya çalışılan kültürel yayılmanın incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu incelemenin odak noktasını 1839–1922 yılları arasında faaliyet göstermiş olan sekiz Amerikan koleji ve bu kolejlere yürütülen dini eğitim oluşturmaktadır. Tarama modeli kullanılan araştırma kapsamında verilerin toplanmasında yazılı belgelerden yararlanma, diğer bir deyişle doküman incelemesi kullanılmıştır. Araştırmanın problemine çözüm bulmak amacıyla toplanan verilerin bir kısmı American Board of Commissioner for Foreign Mission Arşivine ait mikrofilmin taranması sonucu elde edilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de açılmış olan Robert Kolej haricindeki diğer kolejleri kurmuş ve bu kolejlerin hamiliğini üstlenmiş olan Amerikan Board Heyeti Arşivleri taranmıştır. Elde edilen bu belgelerin yanı sıra aynı kurumun kütüphanesinde bulunan bazı yabancı kaynaklar da kullanılmıştır. Tüm bunlara ek olarak konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar ile Amerikan okullarını kuran ya da bu okullarda faaliyet göstermiş olan misyonerlerin yayınlanmış araştırmaları ve anılarından da yararlanılmıştır.

1. Robert Kolej (Robert College)

1859 yılına kadar bir Amerikan Board misyoneri olarak çalışmış olan Robert Kolej'in kurucusu C. Hamlin, seküler bir okul olarak tasarladığı kolejde, İncil'in dini ve ahlaki eğitimin kaynağı olacağını, açıkça ve imanla vaaz edileceğini, İncil'in okunarak sabah ve akşam dini ayinler yapılacağını belirtmektedir (Hamlin, 1877: 285-286). Öte yandan kolejde ahlaki ve entelektüel eğitimin birbirinden asla ayrılamayacağı, bu yüzden kolejde İncil vaazlarının verilmesi gerektiği de vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 504, No: 143).

Hamlin, 1856 yılında Mr. Dwight ve oğullarına yazmış olduğu bir mektupta, açılacak olan kolejin en başından kararlı ve tam bir Hıristiyan Okulu olması gerektiğini, aksi durumda halkın güvenini kazanamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca Robert Kolej'in dini özelliği mütevelli heyet tarafından benimsenen tüzükte açıklılığa kavuşturularak, Washburn (1909: 4, 16) tarafından şöyle belirtilmektedir:

Kolej, hiçbir mezhep ya da fırkaya ait olmaksızın tüm etnik köken ve dinlerde herkese açık olacaktır. Doğunun eski Hıristiyan kiliselerini yok etmek ya da zayıflatmak gibi bir amacı olmayıp, onların öğrencilerinin ahlaki ve ruhsal yaşamlarını, Tanrıya inançlarını ve onun kanunlarına uyma isteklerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Tüzükte ayrıca, Kolej'in İncil'in prensipleri doğrultusunda kurulacağı ve yönetileceğibilimsel ve edebi bir kurum olmanın yanında, orada Tanrı ve onun sözlerinin açıkça onaylanacağı ve saygı göreceği belirtilmiştir....Kitab-ı Mukaddes kolejin her eğitim kademesinde her gün en az bir kez okunacak ve dualar edilecektir. Her pazar yapılan ayinde bütün fakülte hazır bulunacak, bütün öğrenciler, mazeretleri fakülte ve öğretmenler tarafından onaylanmadıkça bu ayinlere katılacaklardır.

Washburn, kolejdeki İncil derslerinin her zaman kolej çalışmalarının bir parçası olduğunu, Robert Kolejde pazar günleri hariç her gün tüm öğrencilerin 8.15'de yapılan sabah duasına katılmak zorunda olduklarını belirtmektedir. Ayrıca burada, İncil'in okunduğunu ve dua edildiğini, bazen okunan İncil bölümlerinin kısa bir uygulamasının yapıldığını vurgulamakta ve şöyle devam etmektedir: Pazar günleri ise saat 11.00'de vaaz vardır; saat 15.00'de de İncil dersleri yapılır. Akşam saat 7.30'da çeşitli konuların ele alındığı resmi olmayan bir ayin vardır. Bu akşam ayinleri kolej'in öğretim elemanları tarafından yürütülür ve ayinler çoğunlukla yerel dillerde ya da Fransızca olarak yapılır (Washburn, 1909: 41, 85). Curtis (1911: 439-440) de,

Hıristiyan inançları doğrultusunda Robert Kolejdeki dini uygulamaları anlatmak için aşağıdaki ifadeleri kullanmaktadır:

Biz tamamen mezhep dışıyız, fakat Hıristiyan inancını uygulamaya çalışmaktayız. Biz öğrencilerimizden Hıristiyan olmalarını istemeyiz, fakat onlar bu kuruma girdiklerinde Hıristiyan inancını öğrenme fırsatı bularak bu inancı kabul edebilirler, fakat biz asla bunu onlardan istemeyiz. Biz Müslüman, Yahudi, Ermeni, Ortodoks Rum, İranlı, Rus, Bulgar Sırp, Bosnalı, Mısırlı, Alman, İngiliz ve diğer on beş farklı ırk temsilcisi ve beş farklı dinden her birinin günlük dualara ve pazar ayinlerine düzenli katılmalarını isteriz. Onlar kolejde Congregational Kilisesi'ne uygun olarak Hıristiyan ilahileri söyler, Hıristiyan duaları işitirler, Hıristiyan vaazları dinlerler....

E. E. Bliss'e (1874: 67) göre, koleje devam eden bir öğrenci için dini anlamda bir etki altında kalmamak neredeyse imkânsızdı. Öğrencilerin daha önceden almış oldukları dini bilgilere herhangi bir saldırı yapılmamıştır. Ancak kolejde hakikatin sunulduğu olarak nitelendirilen Hıristiyanlık eğitimi öylesine yoğun ve ikna edici yöntemlerle verilmekte idi ki kendisi de bir misyoner olan Bliss, bunu bir aydınlanma çalışması olarak belirtmektedir. Bliss, bu din eğitiminin koleje devam eden öğrencilerin aileleri tarafından da görüldüğünü, bu yüzden 25 öğrencinin okuldan alındığını ancak bu öğrencilerden 10'unun ailelerine boyun eğmeyerek koleje geri döndüklerini belirtmektedir. Bazı Ermeni öğrencilerin Robert Kolejdeki yoğun dini eğitim nedeniyle okuldan ayrılmasının ardından 1873 yılında Ermeni gazetelerde yayınlanan bir yazı Bliss'in yukarıdaki ifadelerini destekler niteliktedir. Bu yazı ise şöyledir:

...bizler kolejin öğrencileri olarak gerçekleri halka anlatma mecburiyeti duyduk. Dini ayinlere ve İncil derslerine katılmak öğrenciler için zorunluydu, fakat biz ve diğer öğrenciler böylesine adaletsiz bir uygulamanın sonuçlarını düşünmeden ya da ailelerimize bildirmeden bu uygulamalara katıldık. Biz ilk önce bu derslere mekanik olarak katıldık, fakat farkında olmadan Hıristiyan kilisesinin farklı olan bu öğretilerine ilişkin vaazların ve İncil derslerinin dolaylı yoldan etkisi altında kaldık. Sonuçta ise Otrhodox Ermeni Kilisesine olan inancımızı kaybettik. Bundan dolayı olası ve kaçınılmaz bir Protestanlaşma sonucuna karşı kendimizi tedbir almak zorunda hissettik....Son olarak halkımıza kolejin programına aldanmamalarını tavsiye ediyoruz ve eğer oğullarını oraya gönderirlerse onlar da kendilerini Protestan yapacaklardır (Washburn,1909: 82-84).

Kolejin 1903 yılından itibaren müdürlüğünü yapmaya başlayan C. F. Gates (1940: 196, 197) ise bütün öğrencilerin Şapel (Küçük Kilise) ayinlerine katılmak zorunda olduğunu belirtmektedir. Gates ayrıca, Şapel ayinlerinde Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanlardan meydana gelen kolejdeki genç insanlara Hıristiyanlığın ne olduğunu öğrenmesi için son derece açık bir şekilde sunduğunu ve bunu yaparken de her çocukta doğuştan gelen din duygusunu cezp ederek yoğun bir şekilde vaaz ettiğini vurgulamaktadır. Washburn (1909: 283) ise, okulu bir Hıristiyan koleji yapmak ve öğrencilerde Hıristiyan karakteri oluşturmak konusunda hiçbir taviz vermediklerini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: “Bizce kolej eğitiminin başlıca amacı, disiplinli bir şekilde efendimiz İsa’nın misyonu ve onun öğretileri doğrultusunda kişilik gelişimi, ahlak, kalp ve irade eğitimidir. Bunlar efendimiz İsa’nın ruhaniyeti huzurunda ve O’nun öğretileri doğrultusunda gerçek insanlığın eğitimidir.”

Dwight (1901: 237), Robert Kolejin Amerikan Board ya da başka herhangi bir misyoner kuruluşa bağlı olmamakla birlikte, kolejin çalışmalarının amacının misyon ile aynı olduğunu belirtmektedir. Çünkü Anderson (1872: 452) ve Curtis’in (1911: 431) de belirttiği gibi Robert Kolej Hıristiyan inancı üzerine inşa edilmiş bir kolejdır, dolayısıyla tüm öğrencilerin pazar ayinlerine ve sabah dualarına katılmaları gerekmektedir. Kolej’in herhangi bir mezhebe ya da siyasi görüşe mensup olmadığı iddia edilmekle birlikte kolejde düzenlenen ayinler öğretim programının bir parçası olduğu için Yahudi, Rum ya da Müslüman tüm öğrenciler katılmalıdır. Ayrıca Curtis, Müslüman bir hükümetin, seçkin bir Hıristiyan kolejinde Müslüman gençleri eğitim almaları için göndermesini anlamlı bulduğunu belirtmektedir.

1878–1903 yıllar arasında Robert Kolejin müdürlüğünü yapmış olan G. Washburn kolejin dini yönüyle ilgili “Bizim üstün tarafımız karakterin yükselmesine sebep olan ahlaki ve dini telkinlerimizde yatmaktadır.” ifadesini kullanmakta ve İncil’in bütün Hıristiyanlar tarafından bilinen prensiplerini, basit ve pratik gerekçelerini sürekli vaaz ve telkin ettiklerini, Hıristiyan, Yahudi ya da Müslüman hiçbir aileden çocuklarına bunları öğreteceklerini saklamadıklarını belirtmektedir. Ancak bir süre sonra kolejde verilen Protestanlık eğitimiyle ilgili Ermenilerden gelen şikâyetler üzerine Washburn onlara; Robert Kolejin kurulmasının tek amacının Türk insanına Hıristiyanlık eğitimi vermek olduğunu, dini olmayan bir eğitimin nimetten ziyade bir külfet olacağını söylemiştir. Washburn’a göre, kolejin en önemli etkisi dini alandadır ve Doğudaki insanlar da kolejin dini etkisinin onun en önemli yönü olduğunu düşünmektedirler. Ona göre bu etki Rum ve Ermeniler arasında olduğu kadar Türkler arasında da vardır (Washburn, 1909: 79-80, 196). Öte yandan kolejin öğretim programı, “Hıristiyanlığın Delilleri” gibi Hıristiyanlık öğretimine ilişkin dersleri de içermiştir (Laurie, 1885: 382).

Robert Kolejde, dini uygulamaların bir başka örneği de kolej de oluşturulan Genç Erkekler Hıristiyan Birliği (YMCA) faaliyetleridir. Kolejin kuruluşundan itibaren yürütülen İncil dersleri ise YMCA kurulduktan itibaren bu cemiyet tarafından, öğretmenlerin başkanlığında sürdürülmüştür (Kocamanoğlu, 2003: 180-181).

2. İstanbul Amerikan Kız Koleji (Contantinople for Girls College)

İstanbul Amerikan Kız Koleji kuruluşundan 1908 yılına kadar kısmen de olsa Amerikan Board'ın kontrolü altında varlığını devam ettirmiş, bu tarihten sonra Robert Kolej gibi bağımsız bir kolej haline gelmiştir. 1908 yılından sonra kolej her ne kadar misyoner örgütlerinden bağımsız bir kimlik kazanmış olsa da Hıristiyan karakterinden hiçbir zaman sıyrılmamıştır. Jenkins'e (2008: 167, 168) göre, uzun yıllar boyunca kolejde, pazar ayinleri ve İncil dersleriyle birlikte Şapel ayinlerinden vazgeçilmemiş ve kolej, Genç Kadınlar Hıristiyan Birliği (YWCA)'nin bir şubesi olmuştur.

İstanbul Amerikan Kız Kolejinin 1912 yılına ait katalogunda okulun amacı şöyle ifade edilmektedir: Kolejin amacı öğrencilere yüksek entelektüel kültür ve tamamen gelişmiş bir karakter için geniş olanaklar sunmaktır. Öte yandan okulun bir Hıristiyan koleji olduğu, İsa'yı öğretmek için çalıştığı ve öğrencilerin burada güçlü bir şekilde hayatlarını kontrol etmeyi öğrendikleri, ayrıca kolejin öğrencilerin ve dini inançlarının onur ve derecesini arttırdığı belirtilmektedir (J. K. Greene, 1916: 191).

Kolejin 1890–1891 öğretim yılı raporunda, kolejde öğrenciler ve öğretmenlerin genel katılımına dayalı pazar sabah ayinlerinin İngilizce olarak düzenlendiği ve ayrıca bu dini ayinlerle öğrencilerin İngilizcelerinin geliştiği, bu durumun günlük sabah ve gece toplantılarıyla korunduğu, kolejdeki Misyoner Topluluğunun da çeşitli faaliyetlerde bulunduğu belirtilmiştir (ABCFM, Reel 533, No: 219).

Kolejin 1892 yılına ait bir raporuna göre kolejde herkesin dini çalışmalara yıl boyunca katıldığı ve bu durumun cesaret verici olduğu belirtilmektedir. Bu dini çalışmaların ise öğrencilerde tatmin edici bir şekilde Hıristiyan karakterini geliştirdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda, kolejdeki Hıristiyan topluluğunun gayretlerinden ve bu doğrultuda düzenlediği genel gece toplantılarından söz edilmektedir. Bununla birlikte kolejde “Dua Günü”nün düzenlendiği, dua ve vaaz ayinlerinin H. O. Divight tarafından yönetildiği belirtilmektedir (ABCFM, Reel 606, No: 230, 231).

Kolejin 1892 ve 1893 tarihli raporlarında, öğrencilerin entelektüel, ahlaki ve dini gelişmelerinin desteklendiği, öğretmen ve yardımcılarının misyonerlik çalışmalarıyla kolejdeki kızların

Hıristiyan kültürünün etki alanına alındığı, ayrıca onlarda Hıristiyan karakteri oluşturulduğu kaydedilmektedir (ABCFM, Reel 533, No: 408, 620).

Kolejin 14 Mayıs 1895 tarihli raporunda dini uygulamalarla ilgili; vaaz ayinlerinin düzenli olarak her pazar düzenlendiği, Kolej Hıristiyan Topluluğu'nun (Christian Endeavor Society) haftalık toplantılar düzenlediği ve bu toplantılara katılımın oldukça iyi olduğu, Kolej Misyoner Topluluğu'nun da (College Missionary Society) çalışmalarının iyi bir şekilde devam ettiği, ayrıca kolejin güçlü bir Hıristiyan eğitimi gerçekleştirdiği belirtilmektedir (ABCFM, Reel 606, No: 559).

1903–1904 öğretim yılı raporuna göre; kolejdeki dini çalışmaları başlıca haftalık İncil sınıfları temsil etmiştir. Kolejde pazar sabahları Robert Kolejden gelenlerin yardımıyla vaaz ayinleri düzenlenmiştir. Her pazar ve pazartesi gecesi kolejde dua toplantıları tertip edilmiş, buna ek olarak kolejdeki gönüllü öğrenciler tarafından oluşturulan Hıristiyan topluluğu YWCA, pazar İncil sınıfları ve dua toplantıları düzenlemiştir (ABCFM, Reel 617, No: 550, 551).

İstanbul Amerikan Kız Kolejinde 49 yıl çalışmış olan Müdire Mary Mills Patrick, 1909 yılında yazmış olduğu bir mektupta kolejin Hıristiyan temelinde sıkı durması gerektiğini çünkü birden bire özgürleşen Müslümanların, Hıristiyan okullarına yöneldiklerini, bunların içinde en iyisini aradıklarını, ve misyon okullarını ele geçirebileceklerini yazmaktadır. Patrick, eğer Müslüman kızlar okula gelirse ve isterlerse onlara gösterebileceği tek istisnanın erkekler tarafından yönetilen pazar ayinlerinden muaf olabileceklerini söylemektedir. Ancak Müslüman kızların İncil derslerine ve kuruluş sözleşmesinde belirtilen diğer bütün faaliyetlere katılması gerektiğini, kontrolün Müslümanların eline geçmemesi için bu dini meselelerde taviz verilmemesi gerektiğini belirtmektedir (Freely, 2000: 198). Ayrıca kolejde, Müslüman öğrenciler de dâhil olmak üzere hiç kimse Protestanlık eğitiminden muaf tutulmamıştır. (Jenkins, 2008: 18). Müdire Patrick, Board mütevelli heyetinden Borden Parker Bowne'e yazdığı mektupta şunları belirtmektedir (Freely, 2000: 198):

İstanbul'da bulunduğum sürece Müslüman kızların, erkekler tarafından yönetilen ayinlere katılmalarını mazur görmek benim için alışkanlık olmuştur. Fakat bana göre bu, dini değil, gelenek ve cinsiyet farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu anlayışı devam ettirmek zorundayım. Müslüman kızlar bu ayinlerden muaf tutulsalar bile öğretmenlerden biri onlara özel dini uygulamalarda bulunmaktadır. Onların bu birkaç haftalık muafiyetten sonra erkeklerin yönettiği dini ayinleri gönüllü olarak istediklerini gördüm. Kolejin kuruluş sözleşmesindeki 'bütün öğrencilerin pazar ayinleri ve tüm dini faaliyetlere

katılmalarının zorunluluğu' bağlamında yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı ortaya çıkan istisna dışında yapılmasını istediğim bir uygulama yok.

Jenkins'in (2008: 21, 168) belirttiğine göre, kolejde farklı dinlere mensup kızlar bulunmuş ve her dinden genç kız sosyal içerikli ibadetlerini yerine getirebilmiştir. Örneğin Yahudi, Ortodoks Bulgarlar ve Müslüman öğrencilerin dini bayramlarında onlara izin verilmiştir. Öte yandan kolej içinde öğrencilerin kendi dinlerine yönelik herhangi bir öğretilmeye asla müsaade edilmemiştir. Bununla birlikte Protestanlık temeline dayalı din derslerine ve dini ayinlere istisnasız katılım bir gereklilik olarak görülmüştür. Bu bağlamda İncil derslerine, kilise ayinlerine, çeşitli bayram kutlamalarına, yılbaşı faaliyetlerine, akşamları düzenlenen dini toplantılara ve Genç Hıristiyan Erkekler Cemiyeti (YMCA) gibi toplulukların çeşitli faaliyetlerine katılmak zorunlu tutulmuştur.

İstanbul Amerikan Kız Kolejinin öğretim programında kuruluşundan 1924 yılına kadar din dersleri olarak İncil Tarihi ve Edebiyatı kapsamında; İsa'nın Hayatı (yaşadığı topraklar, dönemi ve bu dönemdeki insanlarla birlikte İsa'nın öğretilmesi), Hıristiyanlık Tarihi (Hıristiyanlığın erken dönem gelişimi, ilk sekiz yüzyıl boyunca Hıristiyanlığın paganizm ile çatışması, Ortaçağ Kilisesi), Yahudilik Dininin Gelişimi, Eski Ahit Edebiyatı gibi dersler okutulmuştur. Hıristiyanlık tarihi üzerine yoğunlaşan din dersleri, İncil'in yol göstericiliğinde işlenmiş, öğrenciler İncil merkezli yazılı ödevler hazırlamış, İncil ayetleri ezberlemişlerdir. Ayrıca Hıristiyanlık konularıyla ilgili münazaralar düzenlenmiş ve öğrenciler bunlardan yılsonunda sınav olmuşlardır. (Köse, 2003: 313-314).

1911 yılında toplanan Dünya Hıristiyan Öğrenciler Federasyonu (World's Student Christian Federation) Sekreteri Miss Ruth Rouse İstanbul'u da kapsayan birkaç haftalık ziyaretinin izlenimlerini sunduğu raporunda şunları belirtmektedir (Jenkins, 2008: 170-172):

Şurada burada kız okulları açılıyor ve bunların en alışılmadık görüntüsü de, Müslüman kızların bu okullardaki sayılarının gün be gün artması. Müslüman kadınların yazı hayatı ve münazara cemiyeti hayata geçirildi. Hıristiyan misyonerler buralara katılmaları için davet ediliyorlar. Misyonerler yüzlerce yıldır elde edemedikleri bir fırsatla karşı karşıyalar şu an.

İstanbul'daki Amerikan Kız Koleji uçsuz bucaksız imkânlarla sahip bir yer ve sahasının eşsiz bir örneği. Bu okul, Yakın doğunun eğitimsel ve dini konularda pek çok yönden gelişmesinde çok önemli bir faktördür....Sadece sosyal ve entelektüel açıdan değil manevi açıdan da kolejnin etkisi çok büyük. Kızlar ne aldıkları dini eğitimi ne de kolejde, zaten birçoğunun üyesi bulunduğu Genç

Kadınlar Hıristiyan Birliği'yle yan yana çalışırken öğrendikleri dürüstlük, arkadaşlık ve sevgi derslerini unutabilirler.

3. Merkezi Türkiye Koleji (Central Turkey College)

Misyoner teşkilatı ABCFM' ye bağlı olarak Anadolu'da açılmış ilk kolejlerden olan ve yüksek öğretim düzeyinde eğitim veren Merkezi Türkiye Kolejinin de en önemli özelliklerinden biri dini yönü olarak görülmektedir. Kolejin ikinci başkanı olan Americus Fuller; İsa'ya ve onun krallığına karşı kişisel sevginin kolejin temel düşünce yapısını oluşturduğunu, dolayısıyla kolejin amacının, İsa'ya bağlı sadık ruhlar yetiştirmek olduğunu belirterek kolejin destekleyicileri olan erkekler ve kadınların, İsa'nın Tanrının oğlu olduğuna ve onun gücüne inandıklarını söylemektedir. Ayrıca kolejin idealleri arasında, Hıristiyanlığa bağlı bir ruhla yaşamak, güçlü ve istekli bir çalışmayla dini ayinler ve kilise kuralları için ilgi ve istek uyandırmak olduğu belirtilmektedir (ABCFM, Reel 661, No: 457, 458).

Kolejin 1887 yılı raporunda kolejdeki dini uygulamalara ilişkin açıklamalarında, günlük dua ayinleriyle, haftalık dua toplantılarıyla, aylık vaazlarıyla ve değişmez çabalarıyla YMCA'nın kolejdeki parlak ve sağlıklı dinsel hissiyatın bir göstergesi olduğu belirtilmektedir (The Missionary Herald, 1888: 355).

Merkezi Türkiye Kolejinin yıllık raporlarında, kolej yönetiminin en büyük sorumluluğunun ve en önemli amacının, öğrencilerde ruhsal yaşamı geliştirmek ve onları güçlü Hıristiyan karakterine ulaştırmak olarak vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 668, No: 84, 87). Bu bağlamda dinsel yaşamın önemli bir yere sahip olduğu kolejde, günlük Şapel uygulamalarının fakülte üyeleri tarafından yönetildiği, ayrıca öğretmenlerin genellikle din ile ilgili belirli konular seçerek bu konuyu hafta içi altı kısa konuşma şeklinde öğrencilere sundukları ve bu sunumların arkasından ise ilahiler ile kutsal kitaptan seçilen duaların okunduğu kaydedilmektedir (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901: 11).

Merkezi Türkiye Kolejinin 1901 raporuna göre; perşembe günleri öğleden sonra dua toplantılarına ayrılmaktadır. Ayda bir defa YMCA'nın yönetiminde yapılan bu toplantılara öğrenciler tarafından profesörler ve diğer konuşmacılar davet edilerek özel müzik dinletisi hazırlanmaktadır. Üyeleri öğrenci ve öğretmenlerden oluşan bu topluluğun amacı, öğrencileri ruhsal huzur ve dinsel çalışmalara teşvik etmektir. Topluluğa katılacak yeni üyeler organizasyon tarafından önerilmekte ve yönetim kurulundan tavsiye almaktadır (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901: 11).

Rapora göre, kolejdeki yatılı bölüm öğrencilerinin, pazar günleri sabah ve öğleden sonra şehirde seçmiş oldukları bir kilisede ayinlere katılmaları gerekmektedir. Ayrıca pazar geceleri YMCA tarafından yatılı öğrenciler için özel bir dua toplantısı düzenlemekte, perşembe öğleden sonra toplantılarında ise dini konular hakkındaki soruların cevapları verilmekte ya da öğrenciler tarafından genel bir tartışma yapılmaktadır. Dünya Dua Haftası'nda da kolejde fakülte üyeleri tarafından özel toplantılar düzenlenmekte ve yatılı öğrencilerin gece ayinleri için şehirde istedikleri bir kiliseye gitmeleri gerekmektedir (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901: 11). Merkezi Türkiye Kolejinin 1906 yılına ait bir raporunda da dini çalışmalar başlığı altında verilen bilgiler şöyle özetlenmektedir (ABCFM, Reel 661, No: 268):

Şubatta özel toplantılar düzenlenmiştir. Birkaç hafta sonra Antep'i Chicago'dan Evangelist Franson ziyaret etmiştir. Yatılı öğrenciler için özel toplantılar ve sonraları haftada dört defa küçük toplantılar düzenlenmiş, birkaç öğrenci Hıristiyan bir yaşamın başladığını ifade etmiştir. Y.M.C.A. yıl boyunca toplam 66 üyeye sahip olmuştur...Y.M.C.A. tarafından baharda İncil çalışmaları için 45 erkek çocuktan oluşan gönüllü gruplar oluşturulmuştur. Öğrenciler yıl boyunca yaptıkları özel toplantılarla, onların hayatlarını dini çalışmalara adanmalarını beklemişlerdir. İyi sonuçlar alabilmek için kolejden ayrı olarak hazırlık sınıfları içinde haftalık dua toplantıları düzenlenmiştir.

21 Haziran 1906 tarihli raporda, kolejdeki dini atmosferin genel olarak geçmiş iki yıla göre daha olumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca kolejdeki özel dini toplantılar Christmas tatiline kadar ertelenmiştir. Daha sonra yatılı öğrenciler için bu toplantılar, hafta içi üç ve birde pazarları olmak üzere Garabed H. Daglian önderliğinde toplanmaya başlamıştır. Dünya Dua Haftası'nda öğrenciler Dünya Hıristiyan Öğrenciler Federasyonuna bir komite tarafından katılmıştır (ABCFM, Reel 661, No: 306, 307).

Kolejin 1914 yılında yayınlamış olduğu katalogta ve yıllık raporda dini uygulamalar şöyle anlatılmaktadır (Central Turkey College: 1914: 20-21; ABCFM, Reel 667, No: 64): kolejde Şapel ayinlerine katılmak bir kuraldır, bu öğrenciler açısından açıklayıcı ve ikna edicidir. Günlük Şapel ayinleri ve perşembe sabah toplantıları da öğrenciler açısından faydalıdır. Şapel ayinleri öğrencilere genel bir olanak olarak sunulmaktadır. Ayrıca kolejdeki her bir öğretmen çeşitli dini çalışmalarda görev almaktadır. Yıllık dini çalışmaların hareket noktası öğrencileri gerçek dini hayata inandırmaktır ve özellikle haftalık dua toplantılarının amacı budur. Öğretim yılının ilk yarısında tüm öğrencilere İncil çalışmaları paylaştırılmakta, yatılı öğrencilere ise, kış boyunca her hafta, şehirdeki Evangelist toplantılara katılmaları için özel izin verilmektedir. Smith (1900:

227) ise, Merkezi Türkiye Kolejindeki dini durumun oldukça tatmin edici olduğunu, kolejde öğretmenler ve öğrenciler tarafından olağanüstü bir şekilde dini çalışma yapıldığını belirtmektedir.

Merkezi Türkiye Kolejinde birçoğu örtük program çerçevesinde yapılan bu dini uygulamaların yanında, kolejin öğretim programında da Hıristiyanlık dininin öğretimine ilişkin din dersleri yoğun bir şekilde yer almıştır. Bu kapsamda, Eski Vasiyetname I-II, İsa'nın Hayatı, Eylem ve Risale, İncil Çalışmalarına Giriş, Hıristiyanlık Öğretimi, Hıristiyanlığın Delilleri gibi dersler okutulmuştur (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901: 18–19).

4. Fırat Koleji (Euphrates College)

Harput'ta kurulan ve Amerikan misyoner yükseköğretim dizgesinin en önemli ayaklarından birini oluşturan Fırat Koleji, Anadolu'da 1878–1919 yılları arasında özellikle Ermeni halkı üzerinde yoğun faaliyetler göstermiş ve Amerikalı misyonerler adına büyük hizmetlerde bulunmuştur.

Kolejin kuruluş amacı; çeşitli etnik kökenlerden oluşan toplumlara Hıristiyan medeniyetini ulaştıracak, kiliseye etkileri kontrol etme emniyeti sağlayacak bütün alanlar için zeki Hıristiyan liderler yetiştirmek şeklinde belirtilmiştir (ABA, PA12–139: 12; Tozer, 1881: 226; Stone 2006: 169). Kolejin temel amacından da anlaşılacağı üzere Türkiye'de kurulmuş olan diğer Amerikan kolejlerinde olduğu gibi burada da Hıristiyanlığa yönelik yoğun bir din eğitimi verilmiştir.

Fırat Kolejinin 1911–1912 eğitim öğretim yılında yayınlamış olduğu tanıtım katalogunda; kolejin amacının dini uygulamalara önem vererek samimi Hıristiyanlar yetiştirmek olduğu ve bu çabanın doğal ve kendiliğinden mümkün olacağı belirtilmektedir. Tüm öğrencilerin kilise ayinlerine katılması gerektiği ve her bir öğrenciden istediği bir kilisede pazar ayinlerine katılmasının beklenildiği, ancak bu şartları yerine getirmesi için hiç bir öğrenciye baskı ya da zorlama yapılmadığı vurgulanmaktadır. Öte yandan bahsedilen çabanın sürekli olarak kolejde güçlü bir Hıristiyan atmosferiyle desteklendiği, samimi ve pratik Hıristiyan çabalarıyla bütün öğrencilerin yüreklendirildiği belirtilmektedir. Kolejde öğrencilerin Hıristiyanlığa dikkatini çekebilmek ve onlarda Hıristiyan etkisi oluşturabilmek için öğretmenler tarafından seçilmiş özel kaynaklardan ve önemli kişisel çalışmalardan yararlandığı da vurgulanmaktadır. Kolejin aynı tarihli raporuna göre, gönüllü İncil sınıfları ve misyon çalışmaları organize edilmiş, tüm sınıfların öğretim programlarında düzenli İncil dersleri yer almıştır (Catalogue of Euphrates College, 1911–1912: 30; ABCFM, Reel 712, No: 466).

Fırat Kolejinin 1898–1899 öğretim yılı raporunda öğrencilerin günlük dua toplantılarına katılmaları ve kutsal kitap okumalarının cesaret verici olduğu, bir grup öğrencinin haftalık dua toplantıları ve Hıristiyan çalışmaları için kolej yönetimine danıştıkları, bu durumun ise Kolej Hıristiyan Topluluğunun organizasyonları ve Hıristiyanlık çalışmaları açısından yüreklendirici olduğu belirtilmektedir. Kolejdeki genç öğrenciler arasında gerçek Hıristiyanlık çalışmalarının yapıldığı ve bazı öğrencilerin tatillerinde Protestanlık çalışmaları yapmayı amaçladıkları, ayrıca kolejin, samimi dini çalışmalar yapacak Hıristiyan öğrencilere ihtiyacı olduğu da vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 694, No: 1134, 1135).

Fırat Kolejinin kız ve erkek bölümlerine ait çeşitli öğretim derecesi ve kısımlarında uygulanan öğretim programında da Hıristiyanlık eğitime yönelik derslerin yoğun bir şekilde okutulduğu görülmektedir. Fırat Kolejinin kızlar kısmına ait 1905 yılı sınav programı incelendiğinde tüm öğretim seviyelerinde İncil derslerinin zorunlu olduğu da görülmektedir (ABCFM, Reel 703, No: 719). Buna göre kolejin çeşitli kısım ve bölümlerinde okutulan din dersleri Tablo 1’deki gibidir (ABCFM, Reel 703, No: 808; Catalogue of Euphrates College, 1911–1912: 37–40; Stone ABA, PA12–139: 5):

Tablo 1. Fırat kolejinin çeşitli kısım ve bölümlerinde okutulan din derslerinin dağılımı.

Lise	Saat	Kolej	Saat	Teoloji	Saat
Heroes’in Eski Vasiyeti	2	İsa’nın Hayatı	2	Kitapların Öğretimi	2
Judah ve İsrail Krallığı	2	Paul’un Hayatı ve Mektupları	2	İsa’nın Hayatı ve Çalışmaları	3
Kilise Tarihi	2	Hıristiyanlığın Delilleri ve Genel İncil Taraması	2	Kilise Tarihi ve Doktrini	5
Jewish ve Psalms’in Tutsaklığı	2	Hıristiyanlığın Esasları	2	Pentateuch Çalışmaları	2
Normal İncil	2	İncil-Yasalar	2	Vaaz Metinleri	1
İsa’nın Kısa Hikâyeleri	2	İncil-Mektuplar	2	İsa’nın Öğretileri ve Hayatı	3
Dinler Tarihi	2	Kilise Tarihi	2	Teoloji	2
İncil-Canaan Zaferi	2	İncil-Bir Öğretmen Olarak İsa	2	Vaizlik ve Hitabet Çalışmaları	1
İncil-Kralların Tutsaklıktan Geri Dönüşü	2	Dinler Tarihi	2	John’un Yazılarının Çalışmaları	2
İncil-Hikâyeler	2	-	-	Dört Kral ve Değerlendirme Çalışmaları	2

İncil-Hakikat ve Uyum	2	-	-	İsa'nın Hayatı ve Mektupları	5
-	-	-	-	Peygamberlerin Çalışmaları	2
-	-	-	-	Pouline Teoloji	4

1904 yılında Fırat Kolejinin teoloji kısmında Eski İncil'in Tanımı, Tanrı Bilimleri İle İlgili Dersler 224 saat, Hristiyan Kiliseleri ve Doktrinler Tarihi 500 saat, Sistematik Teoloji 320 saat, Yeni Ahide Giriş 160, Dinler Felsefesi ve Tarih 100 saat okutulmuştur (Carey, 1906: 376, 377). 1905 yılında Hristiyan teolojisi ile ilgili derslerin okutulma süreleri; birinci dönem 320 saat, ikinci dönem 288 saat, üçüncü dönem 320 saat, dördüncü dönem 320 saattir (ABCFM, Reel 703, No: 810). 1906 yılında ise üçüncü ve dördüncü sınıflarda okutulan derslerin isimleri şunlardır: Seminere Giriş, Eski Vasiyetlerin Yorumu, İncil ve Yorumu, Kilise ve Doktrinler Tarihi, İlkel ve Etnik Dinler Tarihi, Mektuplara Giriş ve Yorumları, Din Felsefesi, Eski ve Yeni Teoloji Vasiyeti, Vaizlik, Papazlık Çalışması Öğretimi, Hastalıklar ve Tedavisi, Misyon Tarihi ve Gregoryenler, Sistematik Teoloji (ABCFM, Reel 505, No: 256).

5. Anadolu Koleji (Anatolia College)

Merzifon'da kurulmuş olan Anadolu Kolejindeki din eğitimi ve dini uygulamalar da kolejin temel yapısını oluşturmuştur. Bu çerçevede kolejin 1902 yılı tanıtım katalogunda; belirtilmiş olan kolej kuralları arasında, herkesin günlük İncil ve İngilizce derslerine ve geçerli bir mazereti olmayan herkesin pazar ayinleri ve sabah dualarına da katılmak zorunda olduğu belirtilmektedir. Kolejdeki dini uygulamalara ilişkin olarak ise aşağıdaki bilgiler verilmektedir (The Anatolia College, 1902: 49, 52):

İncil öğretimi günlük düzenli dersler halinde yapılır, bu derslerde ilk beş yıl yerli diller kullanılır ve son iki yıl İngilizce kullanılır. Tüm öğrenciler pazar ayinlerine katılmak zorundadır ve orada uluslararası çalışmalar yapılır. Yatılı öğrencilerin pazar sabahı Protestan ayinlerinde hazır bulunmaları gerekir. Kolejde düzenlenen gece vaazları İngilizcedir. Vaaz ayinlerinden önce Christian Endover Society'nin düzenlediği sabah toplantıları faydalıdır.

Öğrenciler, misyonu kolejdeki pazar ayinlerinde öğrenerek evlerindeki insanlara ve farklı bölgelerdeki insanlara faydalı olurlar. Bu pazar ayinleri şehirdeki hakikat çalışmaları için önemli bir unsurdur ve bu deneyimler Hristiyan çalışmaları için değerlidir. Çünkü bu öğrenciler daha sonra buralarda sorumluluk alacaklardır.

Merzifon Anadolu Kolejinin 1903–1904 öğretim yılı raporlarına göre; kolejde dini hayat alışlagelmiş olduğu gibi her hafta birkaç vaazla temsil edilmiş ve çeşitli dua toplantılarıyla öğrenciler arasında güçlü tutulmaya çalışılmıştır. Düzenli olarak haftada iki kez Rumca ve Ermenice olmak üzere küçük daireler halinde dua ayinleri düzenlenmiştir. Ayrıca birçok kilise temsilcisi ile Anadolu Kolejinden öğretmen ve öğrenciler davet edilerek Şubatın ikinci haftasında Dünya Hıristiyan Öğrenci Federasyonu toplanmış ve günlük dualar yapılmıştır (ABCFM, Reel 618, No: 201).

Anadolu Kolejinin bir başka raporunda, kolejdeki dini uygulamaların öğrenciler için çok faydalı olduğu, bu dini uygulamaların sonucunda ise sevindirici şekilde Hıristiyan karakterinin oluştuğu belirtilmektedir. Aynı raporda sabahları ve akşamları, günlük İncil dersleri, pazar ayinleri, pazar vaazları, öğretmenlerin kişisel etkileri ve çeşitli yöntemlerin öğrencilerde sağlam Hıristiyan karakterinin oluşturulmasında etkili olduğu vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 618, No: 231, 232).

Kolejin 1911–1912 ve 1913–1914 öğretim yıllarına ait raporlarında; İsa'nın sade, basit ve coşkulu müjdesinin sürekli kolejde anlatıldığı, insan aklına sunulan bu en harika, en yüce, en kutsal fikrin durmaksızın savunulduğu vurgulanmaktadır. Kolejde dua ve haftalık dini ayinlerin düzenli ve devamlı olduğu ve tüm öğrencilerin katılması gerektiği, böylece kolejdeki dinsel yaşamın gelişeceğinin umut edildiği belirtilmektedir (The Anatolia College, 1911–1912: 33; The Anatolia College, 1913–1914: 30).

Anadolu Kolejinin 1919–1920 öğretim yılında yayınlamış olduğu tanıtım katalogunda ise; okulun bir Hıristiyan enstitüsü olduğu ve okula katılanların tümüne Hıristiyan eğitimi vermek amacıyla kurulduğu, kolejde tüm derslerin yanında İncil çalışmalarının önemli bir yer tuttuğu belirtilmektedir. Tüm öğrencilerin pazar ayinlerine katılmak zorunda oldukları, bu ayinlerin tüm okul yılı boyunca pazar öğleden sonra saat 3.00'te düzenlendiği, tüm yatılı öğrencilerin ise kolejde sabah ve akşam düzenlenen pazar vaazlarına katıldıkları da belirtilmektedir. Aynı yıl kolejin kızlar bölümünde Hıristiyan etkinliklerinin YWCA tarafından düzenlendiği, bu etkinliklerin öğretmenlerin gözetiminde ve en yaşlı kızın liderliğinde sürdürüldüğü kaydedilmektedir. Ayrıca katalogda, Hıristiyan öğretmenlerin ve güçlü öğrencilerin kişisel etkilerinin de bu deneyimler kadar faydalı olduğu, önemli kişisel Hıristiyan karakteri ve yaşamının kolejde sürekli üzerinde durulan konulardan biri olduğu vurgulanmaktadır (The Anatolian/ Bulletin For The Year, 1920: 23).

Anadolu Kolejinin farklı yıllara ait öğretim programlarındaki din eğitimi dersleri incelendiğinde; 1902, 1911-1912 ve 1913–1914 yılı öğretim programında düzenli olarak kolejin her bir sınıfında

İncil ve incilin çeşitli bölümleri Tablo 2'deki gibidir (The Anatolia College, 1902: 29, 54–55; The Anatolia College, 1911–1912: 101–104; The Anatolia College, 1913–1914: 41–42):

Tablo 2. *Anadolu Kolejinin farklı yıllara ait öğretim programlarındaki din derslerinin dağılımı.*

Hazırlık	Saat	Kolej	Saat
İncil (Musa'nın Vasiyet Hikâyeleri)	4	İncil	5
İncil (İsa'nın Hayatı)	4	Hıristiyanlığın Delilleri	2
İncil (Musa ve Davud'un Vasiyet Hikâyeleri)	4	Kutsal İnsan Düşüncesi	5
İncil (Davud ve İshak'ın Vasiyeti)	4	Musa'nın Vasiyeti	-
İncil (Davut'un Vasiyetinin Tamamlanması),	4	Davut'un Vasiyeti	-
İncil (İsa'nın Öğretilmesi)	3	İshak'ın Vasiyeti	-
İncil (Mektuplar ve Vahiy),	3	Eski Vasiyetlerin Tamamlanması	-
İncil (Eski Vasiyette Bazı Bölümler)	4	Müjde ve Uyum	-
-	-	Havarilerin Etkisi	-
-	-	Mektuplar I ve Mektuplar II	-

6. Merkezi Türkiye Kız Koleji (Central Turkey for Girls College)

Maraş'ta kızlara yükseköğretim vermek amacıyla kurulmuş olan Merkezi Türkiye Kız Kolejindeki din eğitimi ve dini uygulamalar hakkında elde edilen veriler kolejin yıllık raporları çerçevesinde şöyle özetlenebilir: 1899–1900 öğretim yılına ait raporda perşembe günleri üç buçuk saat dua toplantısının düzenlendiği, bu toplantılar için misyoner topluluğunun yardımcı olduğu, cuma günü ise kız üyelerin aynı uzunlukta özellikle öğrenciler için dua toplantıları düzenledikleri belirtilmektedir. Pazar gecesi ise bir toplantının daha düzenlendiği, burada ezbere kutsal kitabın okunduğu ve İngilizce ilahilerin söylendiği, arada sırada İncil'den bir ilahi, şiir ya da ilginç kısa deyimlerin okunduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca raporda, Yabancı Misyoner

Topluluğunun çalışmalarının devam ettiği ve mali yönden de yıl boyunca geliştiği kaydedilmektedir (ABCFM, Reel 652, No: 726, 727).

1901–1902 öğretim yılı raporlarına göre, okulda dini atmosferi geliştirmek için sabahları ve geceleri dua toplantıları düzenlendiği, İncil derslerinin yapıldığı ve kolejdeki Yabancı Misyoner Topluluğu'nun çalışmalarına devam ettiği belirtilmektedir. 1904–1905 öğretim yılında alışlagelmiş olduğu üzere dini uygulamaları canlı tutmak için öğretim elemanlarının sabahları dua toplantısında konuşmalar yaptığı ve bunlardan birini özellikle Mrs. Coffing'in yaptığı belirtilmektedir. Öte yandan Misyoner Ev Topluluğu'nun yıl boyunca genel toplantılar düzenlediği, Yabancı Misyoner Topluluğu'nun ise aylık toplantılar planlayarak, 10 tane misyon çalışma sınıfı oluşturduğu, 1905–1906 yılından itibaren bu planın uygulamaya konularak topluluğun tüm üyelerinin katılımıyla çeşitli konularda misyonerlik dua toplantıları düzenlendiği, bu toplantıların farklı öğretmenlerin rehberliğinde kolejde yapılarak dua toplantılarının yıl boyu güçlü tutulduğu vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 661, No: 697, 741, 752).

Merkezi Türkiye Kız Kolejinin 1908–1909 öğretim yılı raporuna göre, Yabancı Misyoner Topluluğu çalışmalarını ilginç bir şekilde Müslümanlar üzerinde yürütmüş, Misyoner Ev Topluluğu ise yıl boyunca üyelerini tatillerde misyonerlik çalışmaları için köylere göndermiştir (ABCFM, Reel 661, No: 791). Rapordan da anlaşıldığı üzere kolejdeki dini uygulamaların Hıristiyan toplulukları aracılığıyla kolejin dışına taşıdığı ve tam bir misyonerlik faaliyeti şeklinde yürütülmüş olduğu görülmektedir.

Kolejin öğretim programında, İncil derslerinin ise kolejin eğitiminin başından sonuna kadar her sınıfında bulunduğu belirtilmektedir. Bunun yanında günlük dini ayinler ve sınıflarda düzenlenen dua toplantıları (J. K. Greene, 1916: 187) gibi dini ritüellerin kolejin açık ve örtük eğitim-öğretim programlarının her tarafına yayıldığı görülmektedir.

7. Tarsus Amerikan Koleji (Tarsus American College)

Tarsus Amerikan Kolejinin yıllık raporlarında ve misyoner kaynaklarında, kolejde yürütülen din eğitimi ve dini uygulamalar incelendiğinde diğer Amerikan kolejlerindeki dini uygulamalarla paralel olduğu görülmektedir. Johnson (2006: 9), kolejde güne Kitab-ı Mukaddes'ten parçaların okunması, ilahiler ve dua ayinleriyle başlanıldığını, pazar günleri zorunlu olarak kiliseye ve pazar ayinine gidildiğini ve müdür tarafından verilen akşam vaazına katılmanın yanında, öğrencilerin her çarşamba dua toplantılarına katılmak zorunda olduklarını belirtmektedir.

12 Nisan 1909 tarihli kolej raporunda ise, öğrencilerde sağlam bir Hıristiyan karakteri oluşturmak için dua toplantılarının güçlü bir şekilde devam ettiği ve İncil sınıflarında öğretimin sürdürüldüğü belirtilmektedir (ABCFM, Reel 661, No: 974):

Kolejin 17 Mayıs 1910 tarihli raporu incelendiğinde, kolejdeki eğitim-öğretim faaliyetlerinin temelinde tam bir Hıristiyan eğitiminin olduğu görülmektedir. Öyle ki Dr. Barton'un, okulun nasıl tamamen bir Hıristiyan okulu olacağı ve bunun nasıl güvence altına alınacağına ilişkin sorusuna kolej müdürü T. D. Christe şöyle yanıt vermektedir (ABCFM, Reel 667, No: 542, 543):

Cevap: bizim fakültemizin üyelerinin tümü ciddi erkek ve kadın Hıristiyanlardır; biri hariç tümü Hıristiyan kolejlerinden mezundur ve onlardan beşi (gelecek yıl yedisi) teoloji seminerinde özel bir kursa katılmış, beşi de papaz olmuştur; onların öğretimdeki amaçları ise papazların yaptığı gibi insanları krallığa dâhil etmektir. Bizim tüm derslerimiz kutsal kitaptaki gerçeklerdir; haftanın her sabahı her bir sınıf toplanır ve öğretmenler yarım saat Tanrının kelimelerinden bazı parçaları anlatırlar. Sabah ve akşam Şapel ayinleri vardır.... Bizim öğretim programlarımızda düzenli bir şekilde Hıristiyan ahlakı ve Hıristiyanlığın delilleri öğretilir. Kolejde bir Hıristiyan evindeki disiplin vardır.... Biz bir Hıristiyan Okulu olarak tüm arkadaşlarımızdan bir okul ya da ihtiyaç olan yerlerde dua ve misyonerlik çalışmalarına katılmalarını ciddiyetle isteriz.

Aynı tarihli raporda kolej genç mezunlarının iyi çalışmalar yaptıkları, birçoğunun fakülte üyesi olduğu ve Tarsus'taki kiliseye yardım ettikleri belirtilmektedir (ABCFM, Reel 667, No: 545). Kolej Müdürü T. D. Christe tarafından kaleme alınan 21 Ocak 1915 tarihli raporda; kolejdeki dini toplantıların alışılmamış bir şekilde ilginç ve etkileyici olduğu, her zamanki gibi kolejde İncil derslerinin devam ettiği, Hıristiyan öğrenciler gibi Müslüman öğrencilerin de bu derslere katıldığı, kolej yönetim ve disiplininin aynen bir Hıristiyan aileninki gibi olduğu kaydedilmektedir (ABCFM, Reel 667, No: 577).

Cumhuriyetin ilanından sonra yabancı okulların Cumhuriyet kanunlarına uymaları gerektiği aksi halde kapatılacaklarını bildiren bir kararı imzalamaları istenmiştir. Buna rağmen okul müdürü Nilson (1924: 267), okuldaki dini resimlerle birlikte günlük İncil dersleri, zorunlu kilise ayinleri, dualar ve ilahiler gibi dini uygulamaların da kaldırıldığını, fakat hiçbir şeyin onların yaşamlarından Hıristiyan hayatını çıkaramayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca Ermeni ve Rum çocukları için okulda hala akşam ve perşembe gece dualarının devam ettiğini, otuz çocuğun papaz eğitim sınıfında olduğunu, kilise ve pazar ayinlerinin devam ettiğini, İncil'in açık olduğunu belirtmektedir.

Nilson'un ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'deki Amerikan okullarında, İncil derslerinin, dini sembollerin ve Hıristiyanlığa ait çeşitli dini ayinlerin yasaklanmış olması misyonerlerin istediği niteliklere sahip insan tipinin yetiştirilmesine engel değildir. Bu dini ritüeller olmaksızın öğrencilerin kişiliklerinin şekillendirilmesinde özellikle öğretmenlerin kişisel etkilerinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

8. Uluslararası Kolej (İnternational College)

Uluslararası Kolej'in 1906–1907 yılına ait raporunda, Türk İmparatorluğu fermanıyla kurulan kolej'in bir Amerikan ortaklığı olduğu ve Türk İmparatorluğunda Hıristiyan eğitimi verdiği belirtilmektedir (ABCFM, Reel 618, No: 565).

1906–1907 öğretim yılı kolej raporunda, öğrenciler arasındaki dini uygulamaların, günlük sabah İncil çalışmalarının merkezinde devam ettiği, bunu günlük şapel ayinlerinin ve Hıristiyan kulüpleri olan YMCA ile White Cross League topluluklarının düzenlemiş oldukları aktivitelerin izlediği belirtilmektedir. Ayrıca kolejdeki tüm yatılı öğrencilerin pazar sabahı kilise ayinlerine katılmaları gerektiği, öğrenciler için kolejde her pazar gecesi dini içerikli özel öğrenci toplantılarının düzenlendiği vurgulanmaktadır. Rapora göre, sabah duaları ve İncil derslerine devam edildiği, daha sonra bunların bir bölümünün düzenli olarak kolej'in öğretim programlarında yer aldığı ve bu derslerin tüm öğrenciler için zorunlu hale getirildiği kaydedilmektedir. Bunlara ek olarak öğrenciler için ilginç olan ve aynı zamanda duygusal paylaşım olarak görülen düzenli haftalık dini toplantıların öğrenci toplulukları tarafından düzenlendiği, kolejdeki bu etkinliklerin ise öğrencilerin hayatlarında oldukça moral verici ruhsal etkilerde bulunduğu, ayrıca kolejdeki disiplin standartlarının karakterinin de mükemmel olduğu belirtilmektedir (ABCFM, Reel 618, No: 561, 562).

Uluslararası Kolej'in 30 Haziran 1908 tarihli raporunda, öğrencilere yönelik dini çalışmalar arasında günlük İncil derslerinin olduğu, YMCA ve White Cross League'un da katılımıyla kolejde günlük Şapel ayinlerinin düzenlendiği ve öğrencilerin katıldığı pazar kilise ayinlerinin olduğu belirtilmektedir. Tüm bunlarla birlikte öğrencilerin katılmak zorunda olduğu günlük sabah İncil dersleri öğretim programının ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur. Ayrıca kolejde, yıl boyunca öğrenci topluluklarının düzenlediği ve öğrencilerin katılımının isteğe bağlı olduğu dini içerikli haftalık toplantılar da devam etmiştir. Rapora göre; önemli sayıda öğrenci yıl boyunca dini hakikatlere özel bir ilgi göstermiş ve komşu kilise olan St. Nicholas'da Evangelist dua ayinlerine devam etmişlerdir. Ayrıca yatılı öğrenciler Eski Kilisede düzenlenen dua faaliyetlerini desteklemek üzere oluşturulan organizasyona üye olmuşlardır (ABCFM, Reel 618, No: 585).

Kolejin 6. yıllık raporu olan 24 Temmuz 1909 tarihli raporunda; ülkedeki genel durum olan kargaşanın politik ve sosyal hayatı istila ettiği, on buçuk aydır dini olarak aktif iletişimin kurulamadığı, ülkedeki reform hareketlerinin dinsiz bir karakteristik özellik taşıdığı ya da en azından bazı temsilci liderlerin dini özgürlüğe düşmanca yaklaştığı belirtilmektedir. Bununla birlikte kolejin İncil sınıflarına ve dini ayinlerine katılıp katılmama konusuyla ilgili olarak özellikle Müslüman öğrencilerde seçme özgürlüğünü ima eden popüler bir düşüncenin ortaya çıktığı bunun ise dini çalışmalarla ilgili muhtemel bir tehlike olduğu vurgulanmaktadır (ABCFM, Reel 618, No: 596).

Uluslararası Kolejin aynı tarihli raporunda belirtildiğine göre; daha önceki yıllarda olduğu gibi kolejdeki dini çalışmaların merkezini Şapel ayinleri ve günlük İncil dersleri oluşturmaktadır. Bu uygulamalar ise, kolejin öğretim programını şekillendirmekte ve her sabah yapılan ezberden okuma tüm bu faaliyetleri kapsamaktadır. Gereğinden çok imkânlara gücü yettiği belirtilen kolejdeki Evangelist çaba, zorunlu olan kilise ayininde tüm öğrencileri bir araya getirmektedir. Bütün öğrenciler arasında Hıristiyan karakteri oluşturmada ve dini ruhu uyandırmada İncil sınıfları ve dini ayinlerin etkisi bir ölçü olarak görülmekte, ayrıca bu önemli ayinler, öğrenciler arasında çok doğal bir durum olmanın yanında sadakat ve içtenlik ruhunu da karakterize etmektedir. Çünkü bu dersler ve ayinler hakiki bir dini ruhun öğrenciler arasındaki yasal bir kanıtı ve cesaretlendiricisidir (ABCFM, Reel 618, No: 596).

Uluslararası Kolejin 1916 tarihli yıllık raporunda belirtildiğine göre; yıl boyunca ruhsal yaşam ve karakter inşasında mükemmel sonuçlar alınmıştır. Kolejde YMCA çeşitli konferanslar düzenlemiş, fakülte öğretim elemanları İncil sınıfları oluşturmuş ve yıl boyu düzenli öğretim faaliyetinde bulunmuşlardır. Kolejdeki Hıristiyanlık servisi aktif olarak faaliyet göstermiş ve dua ayinleri dikkatli bir şekilde planlanmıştır. Ayrıca kolej gelenekleri doğrultusunda gönüllü İncil çalışmaları ve Şapel ayinleri yıl boyunca devam etmiş ve bu dini faaliyetlere 25 Müslüman öğrenci de katılmıştır (ABCFM, Reel 628, No: 775, 776). Kolejin 1919–1920 yılı öğretim programında ise kolejin tüm hazırlık ve kolej sınıflarında İncil derslerinin yoğun bir şekilde okutulduğu görülmektedir (ABCFM, Reel 508, No: 196).

Sonuç ve Tartışma

Türkiye’de faaliyet göstermiş olan Amerikan kolejlerinin en önemli niteliklerinden olan Hıristiyanlık eğitimi tüm kolejlerde yoğun bir şekilde verilmiş ve bu yolla kültürel yapı dönüştürülmeye çalışılmıştır. Zaten temelinde birer misyoner okulu olan bu kurumlarda bu amaç açık bir şekilde de belirtilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen okullardan sadece Robert Kolej ve İstanbul Amerikan Kız Koleji herhangi bir misyoner örgütüne bağlı olmamakla birlikte,

Robert Kolej kuruluşundan itibaren misyonerlik geçmişi olan kişilerin elinde şekillendiği için okulun temel amacı da diğer misyoner okullarından farklı olmamıştır. Öte yandan İstanbul Amerikan Kız Kolejinin kuruluşunda kadın misyoner örgütü olan, Yabancı Kadın Misyoner Topluluğu (WBMI)'nin büyük payı olmuş ve okul 1908 yılında misyoner örgütünden bağımsız olduktan sonra da amaç ve işleyiş olarak başlangıçtaki çizgisinden ayrılmamıştır.

Amerikan kolejlerinin kuruluş amaçları incelendiğinde “zeki Hıristiyan liderler yetiştirmek” olduğu; dolayısıyla Amerikan kolejlerinin eğitim-öğretim faaliyetlerinin içeriğinde hem seküler eğitimin hem de din eğitiminin paralel olarak verildiği görülmektedir. Genel olarak zorunlu İncil dersleri, özel olarak da tüm kolejlerdeki Kilise Tarihi, Hıristiyanlığın Delilleri, Hıristiyanlığın Esasları, İsa'nın Hayatı vb. adı altında verilen Hıristiyanlık eğitime yönelik derslerin yanında öğretim programında resmi olarak yer almayan ancak öğrencilerin katılmak mecburiyetinde olduğu Şapel ayinleri, sabah duaları, gece toplantıları ve bunların yanında kolejlerde öğretim elemanlarının sorumluluğunda aktif olarak faaliyet gösteren YMCA ve YWCA gibi Hıristiyan kulüplerinin düzenlediği dua toplantıları, muhtelif konferanslar ile öğretmenlerin kişisel özellikleri gibi örtük program uygulamaları da öğrencilerin Protestanlaştırılmasında ya da mevcut dini tutumlarının değiştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Nitekim Jessup (1910: 592), eğitimin Hıristiyan misyonu için sadece bir araç olduğunu, asıl amacın eğitim vasıtasıyla insanları İsa'ya götürmek, insanlar ve uluslar Hıristiyan olana kadar onlara eğitim vermek olduğunu belirtmektedir. Öte yandan Jessup'a göre, astronomları, jeologları, biyologları cerrah ve doktorları bir Haidelberg, ya da bir Cambridge, ya da bir Sheffield gibi üniversiteler çıkartabilir ancak ruhi hayat için mücadele eden misyoner eğitim kurumları bunlara pek önem vermezler. Misyonerlerin gerçek amacı İncil'i ulaştırmanın mümkün olmadığı birçok yere okulu kullanarak ulaştırmaya çalışmaktır. E. M. Bliss'e (1908: 171) göre ise Özellikle yüksek derecedeki Amerikan kolejlerinin temel amacı sadece insanları Hıristiyanlaştırmak değil, özellikle yetiştirdikleri öğrencilerin bireysel olarak Hıristiyan yaşamını en geniş şekilde hissetmesini ve tecrübe etmesini sağlamaktır.

Amerikalı misyonerlerde bariz bir şekilde görülen Müslümanların histografik değersizleştirilmesi tüm bu dini faaliyetlerin arka planını oluşturmuştur. Ona göre, Müslümanlık, misyonerlerin gözünde ahlaki çöküntü içinde olan Hıristiyanlığa Tanrı tarafından gönderilen bir ceza olarak görülmüştür. Dolayısıyla misyonerlerin birçoğu ‘son ilahi vahiy olarak Kur'an'ı tümüyle reddetmiş, Hz. Muhammed'in dini referansını şüpheli görmüştür (Kieser, 2005: 78).

Toplumun ayakta tutan aile, ahlak, hukuk, ekonomi, eğitim gibi sosyal kurumlardan olan din kurumu, en ilkelinden en gelişmişine kadar tüm toplumlarda bulunmaktadır. Dinin toplumda

başlıca iki fonksiyonu vardır. Bunlardan birincisi, toplumda birlik ve bütünlüğü sağlamak, ikincisi ise toplumsal kontrol görevi yapmaktır (Arslanoğlu, 2005). Oysa Amerikan Kolejlerinin yıllık istatistiklerinde, öğrenciler daima dini ve etnik kökenleri doğrultusunda sınıflandırılmış (ABCFM, Reel 703, No: 721, 764) ve misyonerler bu şekilde Fransız İhtilali ile hızla yayılan milliyetçilik akımından da faydalanarak Osmanlı Devleti'nin bu bölgelerinde çeşitli çıkarlar elde etmeye çalışmışlardır. Öte yandan büyük önder Atatürk, bu tür bölücülüklerle mahal vermemek ve İslam dininin birleştiriciliğini vurgulamak için 1 Mayıs 1922 yılında şunları söylemiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997: 74-75):

...meclisi alinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir....Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştilal ettiğini millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı temsil eden her bir unsuru İslam, bizim kardeşimiz ve menafi tamamıyla müşterek olan vatandaşımızdır ve yine kabul ettiğimiz esasatın ilk satırlarında bu muhtelif anasır-ı islamiye ki: Vatandaşlar, yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ile riayetkârdırlar ve yekdiğerinin her türlü hukukuna, ırki, içtimai, coğrafi hukukuna daima riayetkâr olduğunu tekrar ve teyiddettik ve cümlemiz bugün samimiyetle kabul ettik.

Dinin toplumsal hayattaki önemi ve yukarıdaki işlevlerinin yanında aslında dinin kültürel unsurları da bünyesinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Eliot'a (1981: 20-27) göre de kültür, bir toplumun dininin vücuda gelmiş şeklidir. Ayrıca Eliot, dinin kültüre muhtaç olduğu çerçeveyi sunduğunu ve böylece insanlığı bunalım ve ümitsizlikten kurtardığını belirtmiştir.

Kaplan (1999: 16) da, Kur'an'ın çeşitli yorumlarının mezhepleri, kelim ilimlerini ve felsefeleri doğurduğunu, böylece İslam âleminde binlerce müfessir, âlim ve filozof yetiştiğini ifade etmektedir. Ona göre bunların hepsi din denilen kutsal ağacın dalları ve yapraklarıdır. Kur'an'a dayanan ve ondan ilham alan edebiyat gelenekleri bütün İslam ülkelerinde vardır ve inananlara özel bir terbiye veren, hatta onların yaşam tarzlarını belirleyen dini yaşam şekilleri de, felsefe ve edebiyat gibi dinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İslamiyet'in bir ahlak, bir hukuk ya da çeşitli idare şekilleri doğurduğu hesaba katılırsa Eliot'un din ve kültür arasında kurduğu organik bağda ne kadar haklı olduğu açıkça görülecektir.

Kaynakça

ABA, PA12–139, The Life and Death of Armenia or Euphrates College, Harput (Kharpert), Turkey. Frank Andrews Stone Professor Ofinternational Education The Universty of Connecticut Storrs, CT 06268.

ABCFM (Papers of the American Board of Commissioners for Foreign Missions) Unit 5: The Near East, 1817-1919 (ABC 16): Reel 504, 143; Reel 505, 256; Reel 508, 196; Reel 533, 219, 408, 620; Reel 606, 230, 231, 559; Reel 617, 550, 551; Reel 618, 201, 231, 232, 561, 562, 565, 585, 596; Reel 628, 775, 776; Reel 652, 726, 727; Reel 661, 268, 306, 307, 457, 458, 697, 741, 752, 791, 974; Reel 667, 64, 542, 543, 545, 577; Reel 694, 1134, 1135; Reel 703, 719, 721, 764, 808, 810; Reel 712, 466.

Anatolia College And Girls Boarding School, Report And Catalogue (1902). Marsovan, Turkey.

Anderson, Rufus (1872). *History of The Missions of The American Board of Commissioners for Foreign Missions to The Oriental Churches, Volume II*. Boston: Congregational Publishing Society.

Arslanoğlu, İbrahim (2005). Misyonerlik, Batı Emperyalizminin Silahıdır. *Öğretmen Dünyası*. 312. 26–27.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (1997). (5. Basım). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Barton, James L. (1913). *Educational Missions*. New York: Student Volunteer Movement for Foreign Mission.

Bliss, Edwin E. (1874). Robert College. *The Missionary Herald*. 70 (3). March. 66–67.

Bliss, E. Munsell (1908). *The Missionary Enterprise/ A Concise History of Its Object, Methods and Extension*. New York: Fleming H. Revell Company.

Borak, Sadi (1997). *Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri*. (2. Basım). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Catalogue of Euphrates College (1911–1912). Boston, Massachusetts: Published by The Trustees.

Catalogue of Central Turkey College at Aintab (1901). Constantinople: Presses of H. Matteosian Bible House.

Carey, Edward F. (1906). The Eastern Turkey Theological Seminary at Harpoot. *The Missionary Herald*. 102 (8). August. 375–377.

- Central Turkey College (1914). *The Year Before The War/ Report of the President of Central Turkey College, Aintab, Turkey, to the Board of Manegers of the College, for the Year 1913–1914.* Aintab: College Press.
- Curtis, William E. (1911). *Around the Black Sea/ Asia Minor, Armenia, Caucasus, Cicassia, Daghestan, The Crima, Roumania.* New York: Hodder and Stoughton, George H. Doran Company.
- Daniélou, Jean (1997). Kilisede Misyoner Düşüncesi. (Çev. A. Küçük). *A.Ü.İ.F. Dergisi.* 37. 101–104.
- Davison, Roderic H. (1987). Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim. *Belleten.* (Çev. M. Seyitdanlıoğlu). Ağustos. LI. 1031–1044. (Orijinal makalenin yayım tarihi, 1962).
- Dodge, Bayard (1972). American Educational and Missionary Afforts in the Nineteenth and Early Twentieth Culturies. *The Annals Of the American Academy of Political and, Social Science.* 401 May. 15–22.
- Dwight, Henry O. (1901). *Constantinople and its Problems/ Its Peoples, Customs, Religions snd Progres.* London and Edinburg: The Revell Press United States America.
- Eliot, Thomas S. (1981). *Kültür Üzerine Düşünceler.* (Çev. S. Kantarcıoğlu). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Freely, John (2000). *A History of Robert College. Voume 1–2.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gates, Caleb F. (1940). *Not To Me Only.* London, Princeton, New Jersey: Priceton Universty Press.
- Gökalp, Ziya (1982). *Makaleler VIII.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Greene, Joseph K. (1916). *Leavening The Levant.* Boston, New York, Chicago: The Pilgrim Press.
- Hamlin, Cyrus (1877). *Among The Turks.* New York: American Tract Society/ Robert Carter and Brothers.
- Jenkins, Hester D. (2008). *Robert Kolej’in Kızları/ Misyonerlik Feminizm Yabancı Okullar.* (Çev. A. Aksu). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Jessup, Henry H. (1910). *Fifty-Three Years in Syria, Volume II.* New York: Fleming H. Revell Company.

- Johnson, Brian (2006). *Eğitim Alanında Günümüze Aktarılan Miras/ Tarsus Amerikan Koleji'nin Gelişim ve Dönüşüm Evreleri 1888–1988*. (Çev. H. Cingi). İstanbul: Ofset Yapımevi.
- Kaplan, Mehmet (1999). *Kültür ve Dil*. (12. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kieser, Hans L. (2005). *Iskalanmış Barış/ Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938*. (Çev. A. Dirim). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2000). *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*. (3. Basım). Ankara: İmge Kitabevi.
- Kocamanoğlu, Emine (2003). *Yabancı Okullarda Din Eğitimi, Robert Kolej-Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Köse, Ayşe (2003). *Yabancı Okullarda Kızların Din Eğitimi (Arnavutköy Amerikan Kız Koleji Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Laurie, Thomas (1885). *The Ely Volume or The Contributions of our Foreign Missions*. (Second Edition). Boston: American Board of Commissioners Foreign Mission.
- Nilson, Paul (1924). St. Paul's Gate, Tarsus, Turkey. *The Missionary Herald*. 120 (1–12). January to December. 267–268.
- Stone, Frank A. (2006). *Academies for Anatolia/ A Study of the Rationale Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey, 1830–2005*. San Francisco, California U.S.A.: Published by Caddo Gap Press.
- Smith, Judson (1900). Central Turkey College at Aintab. *The Missionary Herald*. 96 (6). June. 223–228.
- Şişman, Adnan (2006). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- The Anatolian (1911–12). Anatolia College, Anatolia Girls School, Anatolia Hospital. Marsovan, Turkey.
- The Anatolian (1913–14). Anatolia College, Anatolia Girls School, Anatolia Hospital, The Theological Seminary. Marsovan, Turkey.
- The Anatolian/ Bulletin for The Year (1920). Anatolia College, Anatolia Girls School 1919–1920. Marsovan, Turkey.

The Missionary Herald (1888). *Central Turkey Mission, Aintab Station-The College*. 84 (8).
Agust. 354–355.

Tozer, Henry F. (1881). *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*. London: Longmans, Gren,
and Co.

Washburn, George (1909). *Fifty Yerars in Constantinople and Recollections of Robert College*.
Boston and New York: The Riberside Press Cambridge.